Dr. sc. dib Đozić, redovni prof.
Filozofski fakultet u Tuzli

IDENTITET I S MOSTID KOD BOŠNJ K

Prilog razumijevanju nekih karakteristika nacionalne svijesti Bošnjaka

DOI: 10.58584/2490-3752.2020.6.5.49

„*Gubitak identiteta plaća se ropstvom*“ (Alija Izetbegović)

Sažetak

Odnos identiteta i nacionalne svijesti jedno je od značajnih pitanja ne samo sociologije identiteta već ukupnog mišljenja društvenih nauka. Ovo naučno pitanje nedovoljno je istraženo u bosanskohercegovačkoj sociološkoj misli, te ga ovim radom pokušavamo aktualizirati. Svjesni teorijsko-metodoloških i pojmovno-logičkih teškoća koje se odnose na postavljeni problem istraživanja, u radu ćemo problematizirati neke oblike samostida kod Bošnjaka te njihov uticaj na iskazivanje i afirmaciju bošnjačkog nacionalnog identiteta danas.

Ključne riječi: identitet, Bošnjaci, identitet Bošnjaka, nacionalna svijest, stid, samostid

Uvod

Nacija je jedan od najsloženijih kolektivnih identiteta, čiji nastanak i razvoj čine najznačajnija pitanja razvoja savremenih društvenih odnosa i procesa, kao što su odnos društvenih grupa unutar nacije, te odnos jedne nacije prema drugim nacijama. Složenost fenomena nacije, mnogobrojne socijalne, političke, historijske, ideološke, kulturne... protivrječnosti i poteškoće, uzrokovale su raznovrsnost teorijskih pristupa pojmovnom razumijevanju fenomena nacionalnog. I pored toga, primjetna je nedovoljnost naučnog objašnjenja pojedinih konstitutivnih elemenata nacije kao globalne društvene grupe. U klasičnoj literaturi se o teorijama nacije navode njezini sljedeći konstitutivni elementi: a) teritorij, pri čemu se on definira kao „kompaktan", „jedinstven" ili „povezan", b) jezik, pri čemu se ističe književni ili pak historijski jezik kojim se koriste svi pripadnici nacije, c) „ekonomsko zajedništvo", koje se različito razumijeva, d) zajedništvo kulture, gdje se uvijek misli na nacionalnu kulturu, e) zajedništvo povijesne sudbine, odnosno nacija kao sudbinska zajednica povezana tlom i krvlju, f) zajedničko porijeklo, zajednički preci kao jezgro etnogeneze, g) nacionalna psihička konstitucija, h) nacionalni karakter, i) nacionalna svijest, j) politička konstituiranost, kroz nacionalne pokrete, i k) država, državnost.

Potrebno je napomenuti da nacija kao globalna društvena grupa može da postoji i kada nema svaki od navedenih elemenata koji je konstituiraju. Svaki od konstitutivnih elemenata može se na različite načine definirati u zavisnosti od društveno-historijskih specifičnosti u kojima se svaka konkretna nacija razvijala.[1] Nacionalna svijest, kao jedan od konstitutivnih elemenata nacije, izuzetno je značajna za nacionalni identitet, ako ne i odlučujuća u njegovom konstituiranju, afirmaciji i očuvanju. Do danas, u bosanskohercegovačkoj sociološkoj misli nedovoljno su objašnjena mnogobrojna pitanja međusobnih odnosa konstitutivnih elemenata bošnjačke nacije, prije svega odnosa nacije i religije, nacije i države, nacije i naroda, nacije i nacionalne kulture, nacije i jezika, nacionalne svijesti i nacionalnog identiteta i mnoga druga pitanja. Smatramo da je posebno značajno naglasiti potrebu naučnog objašnjenja odnosa nacionalne svijesti (samosvijesti) Bošnjaka i bošnjačkog nacionalnog identiteta. Prostor i namjena ovoga teksta ne dozvoljava nam

1 Opširnije pogledati u: S. Šuvar, *Socijalizam i nacije*, Globus, Zagreb, 1988, str. 22-23.

da šire elaboriramo postavljeni problem istraživanja, ali ovom prilikom otvorili smo neka pitanja za naučnu i širu bosansko-bošnjačku javnost, jer ih smatramo važnim za dalju izgradnju bošnjačkog identiteta, koji neće nikoga ugrožavati, ali se ni odrođavati, „otuđivati" od svoje istinske, identitetske sadržajnosti.

1. Nekoliko teorijsko-metodoloških napomena

Upotreba pojmova i njihovo značenje u sociologiji, socijalnoj psihologiji i drugim društvenim naukama vrlo je važno teorijsko-metodološko pitanje. Opravdano se postavlja pitanje da li klasičnim, općeprihvaćenim pojmovima *svijest, samosvijest, stid ili sram,*[2] *samostid,* možemo adekvatno imenovati i objasniti neke od „karakternih osobina" nacionalnog identiteta bošnjačke nacije[3] u ovom

2 „STID, SRAM/ shame; honte, pudeur; Scham; - je **emocionalni stav koji jedinka doživljava kao neprijatnost a posljedica je svijesti o sopstvenom nedostatku ili nedostojnom postupku.** (istakao A. Đ.) Jedinka procjenjuje postupak kao nedostojan (odnosno neposedovanje nekog kvaliteta kao nedostatak) tako što poredi sopstveni postupak koji okolina ne odobrava (odnosno lični nedostatak) sa opšteprihvaćenim društvenim standardima za ponašanje (odnosno lične kvalitete). Osećanje lične neusklađenosti s očekivanjima okoline, kao i neusklađenost sopstvenih očekivanja, stvara konflikt i izaziva pomenuto osećanje neprijatnosti. (...) Stid se prevazilazi jačanjem sopstvenog ja i usaglašavanjem s očekivanjima okoline, a na višem nivou razvijanjem autonomnih vrijednosti i pojmova o poželjnom." (*Pedagoška enciklopedija*, knjiga 2, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, IRO „Školska knjiga" Zagreb, SOUR „Svjetlost" Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo; Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, OOUR Izdavanje udžbenika i udžbeničke literature, Titograd; Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad, 1989, str. 395)

3 Nažalost, i danas su u *političkoj i naučnoj* sferi prisutna osporavanja postojanja bošnjačke nacije. Osporavanje bošnjačke nacije dolaze iz različitih *ideološko-naučnih* perspektiva. Najdominantniji su ideološko-politički projekti hrvatskog i srpskog velikodržavlja u politici, a u nauci hrvatska i srpska historiografija, ali i ideologijski koncepti „integralnog" bosanstva, te različiti koncepti ideologije lijevog mesijanizma kod Bošnjaka. Nemamo ni prostora, a nije nam ni cilj da ovdje rasvjetljavamo sve aspekte ovih antibošnjačkih ideologija. Namjeravamo istaći da se bosanstvo i bošnjaštvo ne isključuju. Bošnjaštvo i bosanstvo su dvije strane jednog društveno-povijesnog identiteta nastalog na i u prostoru Bosne i Herce-

radu. Neosporno je da novi društveni fenomeni zahtijevaju i nove pojmove koji ih imenuju, ali to, nažalost, nije uvijek tako. U nemogućnosti da na najadekvatniji način pojmovno odredimo neke od vidljivijih karakteristika nacionalne samosvijesti Bošnjaka, koji su sve izraženiji u vremenu koje živimo, prinuđeni smo da ih imenujemo pojmom "samostid". Svjesni smo da on nije najadekvatniji u smislu njegovog dosadašnjeg naučnog upotrebljavanja. Možda bi bio adekvatniji pojam samomržnja ili pak samoprezir. Međutim, i ovi se pojmovi mogu dvojako tumačiti, kao i pojam samostid. Drugo značajno teorijsko pitanje odnosa identiteta i svijesti, u slučaju bosanskohercegovačkog društva i države, odnosa nacionalne svijesti Bošnjaka i njihovog ukupnog društveno-historijskog identiteta jeste dijalektički odnos individualne i kolektivne svijesti, tj. u kojoj mjeri je nacionalna svijest pojedinca ili pojedine nacionalne grupe, političke, kulturne, obrazovne... u suprotnosti s općeprihvaćenim nacionalnim vrijednostima i normama. Nacionalne vrijednosti su istovremeno i društvene vrijednosti,[4] te je stoga neophodno naglasiti da svako društvo posjeduje vlastiti sistem društvenih vrijednosti, od kojih su neke univerzalne društvene vrijednosti, a druge rezultat društvenog života konkretnog društva. Vrijednosti svakog konkretnog društva (albanskog, američkog, bosanskohercegovačkog, hrvatskog, mađarskog, srpskog i drugih) po pravilu se organiziraju u sistem ili skalu

govine. Nema bosanstva bez bošnjaštva niti je moguća Bosna bez Bošnjaka. Osporavati nacionalnu identifikaciju Bošnjaka, svjesno ili nesvjesno, namjerno ili zlonamjerno, znači istovremeno osporavati postojanje Bosne i Hercegovine kao savremenog političkog identiteta, ali i bosanstva koje u sebi sažima sve ono što ne osporava bosanskohercegovačko društvo, njegovu državu i bošnjačku naciju kao njegovu kvintesencijalnu sadržajnost.

4 „Društvene vrijednosti, skup onih materijalnih i duhovnih dostignuća nekog konkretnog društva koji su naročito cijenjeni prema kriterijima njegovog društvenog standarda ili prema mjerilima grupa koje u njemu vladaju." (M. Bosanac, O. Mandić, S. Petrović, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977, str. 129) „Vrijednosti su relativno stabilne, opšte i hijerarhijski organizirane karakteristike pojedinaca (dispozicije) i grupa (elementi društvene svijesti), formirane međusobnim djelovanjem istorijskih, aktuelno socijalnih i individualnih činilaca, koje zbog tako propisane poželjnosti, usmjeravaju ponašanje svojih nosilaca ka određenim ciljevima." (*Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 121.)

vrijednosti. Svako društvo kroz vrijednosni sistem određuje šta je dobro, a šta loše, šta je dozvoljeno, a šta zabranjeno, šta je pošteno, a šta nepošteno i sl. Primjeri nekih nacionalnih kao društvenih vrijednosti su: mir, patriotizam, nacionalno i individualno zdravlje, sloboda, nacionalna kultura, sklonost ka radu i druge. Izuzev univerzalnih vrijednosti, sve druge vrijednosti su promjenljive i mijenjaju se sa smjenom civilizacija, a unutar istog društva sa smjenom društvenih grupa. Nažalost, ove promjene su nekada negativne i usmjerene protiv same društvene grupe, najčešće nesvjesno, što za posljedicu ima slabljenje „imuniteta", „otpornosti" društvene grupe ili njen nestanak. Jedan od osnovnih činilaca nacionalne svijesti jeste kultura sjećanja. Kakva je kultura sjećanja kod Bošnjaka? U ovom radu ćemo problematizirati uticaj "predrasudne historiografije" na razvoj kulture sjećanja u smjeru zaborava ili pak pamćenja. Šta treba pamtiti i zašto pamtiti? Pamtiti treba dobro i loše. Pamćenje je dio našeg identiteta. Ljudski život se na individualnom i na kolektivnom planu odvija između sjećanja i nadanja. Identitet je ono što nam se dogodilo, a sjećanje je jedina ljudska stvarnost. Zagovaranje zaborava, nebavljenje prošlošću ne doprinosi izgradnji pretpostavki za humaniju budućnost. Budućnost je moguće projektirati na osnovu pouka i iskustva deriviranih iz prošlosti. O uticaju prošlosti na formiranje naroda kao društvene grupe francuski mislilac Ernest Renan konstatira da je narod, kao globalna društvena grupa, „rezultat duge prošlosti napora, žrtava i odanosti. Kult predaka je od svih najelegantniji; preci su nas učili tome što jesmo. Herojska prošlost velikih ljudi, slava (mislim, istinska) društveni je kapital na kome se zasniva nacionalna ideja. Imati zajedničku slavu u prošlosti, zajedničku volju u sadašnjosti, učinjene velike stvari zajedno, htjeti ih još činiti, eto bitnih uvjeta da bi bio narod."[5]

Nemoguće je ne baviti se prošlošću, jer je prošlost jedina društvena stvarnost, druge nema. Prošlost je naš identitet. Sve što baštinimo i čega se sjećamo na individualnom i kolektivnom planu rezultat je prošlosti. Istina, ne treba biti zarobljen u prošlosti. Nemoguće je graditi budućnost, ukoliko nisu uklonjene negativne dimenzije prošlosti koje bi se mogle ponoviti u budućnosti. U postdejtonskom periodu Bošnjacima se, umjesto kulture sjećanja, nameće kultura zaborava, izražena u šutnji iz straha. Bošnjaci i danas žive neslobodu

5 E. Renan, *Šta je nacija*, Kulturni radnik, br. 6/1981, Prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, str.104.

kao ''normalno'' životno stanje.[6] Prestrašeni velikodržavnim mesijanizmom, izražavanom u iredentističkim aspiracijama susjednih država prema teritoriju Bosne i Hercegovine, čiji konkretni izdanci su genocidne i zločinačke ideologije, te ideološkim ostacima komunističkog jednopartijskog jednoumlja, Bošnjaci žive kulturu šutnje iz straha, a pojedine bošnjačke intelektualne elite razvijaju nadvremenu i nadnacionalnu „ontologiju apstraktizma" koja se bavi svim i svačim samo ne bošnjačkom nacijom, njezinom državom i ostalim egzinstencijalnim pitanjima bošnjačkog opstanka.

Imperativ Bošnjacima nije samo da ne zaborave vlasitito genocidno stradanje u posljednja dva stoljeća, već i da istovremeno afirmiraju vlastitu društveno-historijsku kulturu. Neće se pretjerati ukoliko se istakne da su ideologije ''predrasudnih historiografija'' srpskog i hrvatskog nacionalizma i ideologije lijevog mesijanizma[7]

---

6 Pojmom „historijska nužda" ističemo neospornu činjenicu da su Bošnjaci jedina evropska nacija koja od početka nacionalnih pokreta i stvaranja nacionalnih država na Balkanu (početak 19. stoljeća) ne žive u normalnom, duštvenom, političkom i kulturnom stanju, već naprotiv, više od dva stoljeća su izloženi društveno-političkim uslovima koji im nisu dozvoljavali da kao ostali evropski narodi razvijaju svoju državu, kulturu, naciju, nacionalnu svijest i ostale elemente vlastitog identiteta. Naprotiv, više od dva stoljeća u kontinuitetu Bošnjaci žive u uslovima „historijske nužde", a to su uslovi u kojima se nacionalna grupa bori za goli biološki opstanak. Osnovne karakteristike sadržajnosti uslova historijske nužde u kojoj Bošnjaci žive su: osporavanje, negiranje, ratovi, velikodržavne ideologije i pokreti, kontinuirani progoni, etnička čišćenja i genocidi, iseljavanja i sl. U takvim uslovima življenja razvili su se i specifični oblici naconalne samosvijesti, kakav je i samostid. Husaga Čišić s pravom, pišući o položaju Bošnjaka „pritisnutih" ideologijama nacionaliziranja, kaže: „Naš je Musliman (Bošnjak, o.p. A.Đ.) na sva dosadašnja pokušavanja u tom smjeru ostajao i ostao savršeno ravnodušan, ne pokazujući ni najmanje volje da napusti **pozu *zagonetne sfinge***, (istakao, A.Đ.) koju je saobrazno tome već davno zauzeo." (H. Čišić, *Bosanskohercegovački Muslimani i bosanska autonomija*, Preporod, Mostar, 1991, str. 5.) Pozu „*zagonetne sfinge*" Bošnjaci su zauzimali, i danas zauzimaju, da bi preživjeli, a ne zato što im se ta poza dopada ili što je žele.

7 Opširnije o uticaju ideologije lijevog mesijanizma na kolektivno pamćenje kod Bošnjaka pogledati u: A. Đozić, *Ideologija lijevog mesijanizma i kolektivno društveno-historijsko pamćenje kod Bošnjaka*, Zbornik radova „Bosna i Hercegovina i bošnjaštvo, historija, stvar-

kod Bošnjaka dovele Bošnjake, dominantnu nacionalnu zajednicu u Bosni i Hercegovini s vrlo bogatom kulturom-tradicijom i vrlo prepoznatljivim nacionalnim identitetom, na granicu kolektivnog zaborava. Iz perspektive ideologije lijevog mesijanizma kolektivno sjećanje Bošnjaka jedva da seže dalje od Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Ideologije srpskog i hrvatskog mesijanizma zatomile su kolektivni identitet Bošnjaka u srpstvu i hrvatstvu koji, prema njihovim projekcijama, kao "samosvojan identitet" i ne postoji. Obje ideologije, ideologija nacionalnog mesijanstva i ideologija lijevog mesijanizma, doprinijele su da Bošnjaci nedovoljno prepoznaju vlastiti autohtoni identitet izražen u kulturi, jeziku, politici, ekonomiji, religiji, tradiciji, i da kod sebe izgrade zaseban "društveno-psihološki fenomen samostida", samoprezira, sličan fenomenu kompleksa niže vrijednosti. Naši preci su u srednjem vijeku, a kasnije i za vrijeme osmanske vladavine Bosnom i Hercegovinom, mnogo više truda ulagali na planu narodnog, kulturnog, jezičkog i vjerskog razvoja nego što to mi danas činimo. Blizu petsto godina bošnjačkog kolektivnog identiteta u islamsko-orijentalnoj kulturi i civilizaciji skoro je izbrisano. Ideologija lijevog mesijanizma ga je izbrisala, razvijajući mit o bošnjaštvu kao ostataku „zaostalog feudalizma". Primjera radi, spomenimo Most Mehmed-paše Sokolovića (na Drini ćupriju), Most sultana Sulejmana Veličanstvenog ili pak mimara Hajrudina u Mostaru, koji se danas neopravdano naziva Stari most. U duhovnoj, nematerijalnoj kulturi djela neprocjenljive kulturne vrijednosti su: balada Hasanaginica, bezbroj sevdalinki, pobožnih pjesama - ilahija i kasida, naučna djela Hasana Kafije Pruščaka,[8] Mehmeda Hevaije

nost, perspektive", Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2014, str. 33-60.

8 Hasan Kafija Pruščak (1544-1616) piše djela iz filozofije, logike, prava, politologije i dogmatike i u njima raspravlja o najznačajnijim društvenim pitanjima svoga vremena. Među 17 napisanih naučnih djela posebnu vrijednost ima djelo *Temelji mudrosti o uređenju svijeta* (1596). O značaju i veličini Pruščakovog naučnog djela možda najbolje govori podatak da je njegovo djelo *Temelji mudrosti o uređenju svijeta* prevedeno na francuski, turski, mađarski i njemački jezik mnogo prije nego što ga je 1919. godine na bosanski jezik preveo S. Bašagić. Opširnije o biografskim i bibliografskim podacima o H. K. Pruščaku, vidi u: A. Ljubović, F. Nametak, *H. Kafija Pruščak, Izabrani spisi*, V. Masleša, Sarajevo, 1983.

Uskufije[9] i preko 200 drugih autora[10] koji su pisali arapskim, turskim i perzijskim jezikom.[11] Zar se svega toga treba odreći, stidjeti ili, pak, zaboraviti? Od kulture zapadnoevropskih naroda ne bi ostalo mnogo ukoliko bi se oni odrekli svoje kulture pisane latinskim jezikom, zatim od srednjovjekovne crkvene pismenosti, kiparstva i slikarstva. Safvet-beg Bašagić je zastupao tezu da je period osmanskog doba ''najsjajnije doba'' s aspekta intelektualnog razvoja Bošnjaka. Bašagić tvrdi da je „u stoljetnoj borbi s vanjskim i nutarnjim neprijateljem umorni bosanskohercegovački musliman (Bošnjak, o.p. A.Đ.) zaboravio na svoje slavne djedove, koji su mu u svoje vrijeme pronijeli ime po islamskom svijetu s učenim i pjesničkim djelima.''[12]

Susjedne velikodržavne ideologije, u svom opsesivnom nastojanju da se domognu teritorija države Bosne i Hercegovine, u odnosu prema njenoj kulturi primijenile su predrasudnu formulu Ive

9 Opširnije o Mehmedu Hevaiji Uskufiji u: M. Huković, A. Kasumović, I. Smajlović, *Mehmed Hevai Uskufi,* Univerzal, Tuzla, 1990.

10 Mehmed Handžić (1906-1944) u tekstu *Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana*, napisanom 1934. godine, govori o 200 naučnika i pjesnika.

11 Promatrajući u „kritičkom diskursu... evropocentrično obezvređivanje bošnjačke duhovne tradicije", Esad Zgodić tvrdi sljedeće: „Kada se bez evropocentričnih predrasuda uđe u svijet obrazovanih Bošnjaka, vidjeće se kako je njihova obrazovanost bila utemeljena na najvišim standardima njihova doba. Nalazimo kod njih recepciju glavnih tokova osmanske, arapske pa i predislamske kulture i civilizacije. Pišu na tri strana jezika (arapski, turski, perzijski) i u žanrovima koji ulaze u maticu duhovne produkcije njihove epohe. U odnosu na intelektualnu produkciju i profil duhovnih stvaralaca iz susjednih zemalja i naroda na Balkanu, obrazovani Bošnjaci nose obilježja obrazovno-kulturne superiornosti. Gotovo da i nema oblasti duhovnog iskustva kroz koje, potvrđujući tu superiornost, nisu prošli obrazovani Bošnjaci. Tu su iskustva iz oblasti teologije, filozofije i misticizma, logike, epistemologije, dijalektike, lingvistike, leksikografije, retorike, stilistike, lijepe književnosti, politike, prava, etike, vojne znanosti, historiografije, epistologije, memoristike, putopisa, ljetopisa, biografske i autobiografske literature i sl." (E. Zgodić, *Bošnjačko iskustvo politike*, Euromedija, Sarajevo, 1998, str. 6.)

12 S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1986, str. 21.

Andrića koji, kada piše o kulturnom i naučnom stvaralaštvu Bošnjaka na orijentalnim jezicima, kaže: „Njihova duhovnost - i onda kada nije bila beznačajna i kada je svakako zasluživa pažnju - ne može biti predmet našeg rada, jer su oni po jeziku i duhu pripadali sferi druge kulture."[13] Andrićeva predrasudna misao[14] matrica je mišljenja obiju nacionalnih ideologija, i hrvatske i srpske, koje ne razumiju ili ne žele da razumiju bosansko jedinstvo različja, zasnovano na različju svetih predanja, kultura i civilizacija.

Kako bi se danas okarakterizirao naučnik ili književnik koji bi smatrao da djela pisana na latinskom, njemačkom, francuskom, engleskom, ruskom, turskom ili nekom drugom jeziku ne mogu „biti predmet našeg rada"... jer pripadaju „sferi druge kulture"?

2. Neki oblici samostida kod Bošnjaka

Od vremena nacionalno-oslobodilačkih pokreta pa sve do danas traje perfidno, latentno, ideološko kriptoiziranje bošnjačkog identiteta, posebno njegovih orijentalno-islamskih sadržaja. Navedene aktivnosti uslovile su veću afirmaciju nebosanskih identiteta u Bosni i Hercegovini. Samostid, kao kolektivna psihička karakteristika, uzrokuje gubitak samopoštovanja koje za posljedicu ima pozitivniji odnos prema tuđoj kulturi i tradiciji nego prema vlastitoj. Historiju Bosne i Bošnjaka koja traje stoljećima, velikodržavne ideologije susjednih država nastoje, a i ranije su nastojali, reducirati na devetnaesto i dvadeseto stoljeće, i to mimo volje Bošnjaka. Ova pojava je posebno izražena na nivou personalne, simboličke, afirmacije istaknutih ličnosti Bošnjaka u kulturi, religiji, nauci, umjetnosti, politici i dr. Navest ćemo nekoliko primjera.

Primjer prvi. Naši istočni susjedi izmislili su svog epskog junaka Marka Kraljevića koji je ubio izmišljenog Musu Kesedžiju, izmislili su pobjedu na Kosovu polju. Bošnjaci su zaboravili stvarne bošnjačke epske junake, braću Muju i Halila Hrnjicu, Tala od Orašca, Mustaj-bega Ličkog i druge, koji su u prošlosti branili Bošnjake od progona i etničkog čišćenja u Bosanskoj krajini. Veliki broj njih ne

13 I. Andrić, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, Kocka, Banja Luka, 1995. str. 117.

14 Opširnije o „andrićevstvu" kao načinu mišljenja o Bosni pogladati u: R. Mahmutčehajić, *Andrićevstvo, protiv etike sjećanja,* CLIO, Beograd, 2015.

zna ništa o Boju pod Banjalukom 1737. godine,[15] kada su samoorganizirani Bošnjaci odbranili Bosnu od Austro-Ugarske i odgodili njenu okupaciju za više od 150 godina. Strah nas je da u skorijoj budućnosti ne zaboravimo i heroje odbrane Bosne i Hercegovine u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine. I to ne samo hrabre bosanske vojnike, već i sve one koji su Bosnu i Hercegovinu branili i brane u nauci, kulturi i umjetnosti.

Primjer drugi. Po imenu reformatora srpskoga jezika, Srbijanca Vuka Stefanovića Karađića (1787-1864), rođenog u selu Tršići kod Loznice u Republici Srbiji, imenovano je na desetine škola u Bosni i Hercegovini. Ali, nijedna škola ne nosi ime jednog od najvećih bosanskoh alhamijado književnika Mehmeda Hevaije Uskufije (1601/1602?), rođenog u Dobrinji kod Tuzle. Zašto su Bošnjaci zaboravili Mehmeda Hevaija Uskufiju, Bošnjaka iz Tuzle, koji ni po jednom naučnom i umjetničkom elementu, doprinosu razvoju kulture, prije svega književnosti u Bosni i Hercegovini ne zaostaje za Vukom Stefanovićem Karadžićem? Naprotiv, on prednjači po svom poznavanju više jezika i pisama i preko dvjesta godina djelovanja prije Vuka Karadžića. Poznata je jedna Hevaijina pjesma u kojoj on poziva na zajedništvo u Bosni, a počinje stihom „Bosanski da vam govorim, bratani".[16] Karadžić je govorio srpskim jezikom, ali je zastupljeniji u simboličkoj sadržajnosti Bosne i Hercegovine od Mehmeda Uskufije koji govori bosanski. U pitanju je bošnjački samostid, nastao usljed dvjestogodišnjeg djelovanja ranije spomenutih ideologija.

Primjer treći. Dva značajna guslara i pripovjedača epskih narodnih pjesama, Filip Višnjić (1767-1834) i Avdo Međedović (1875-1953), nisu podjednako prisutni u sjećanju i simboličkoj sadržajnosti nacionalnih zajednica kojima pripadaju. Jedan od najznačajnijih srpskih guslara, F. Višnjić, pamti se u Bosni i Hercegovini kroz nazive **gimnazije i gradske biblioteke u Bijeljini.** U rodnom mjestu Gornja Trnava na Majevici podignuto je kameno obilježje na mjestu gdje se nalazila njegova rodna kuća. U Loznici, u Republici Srbiji, podignut mu je spomenik, a u Beogradu jedna osnovna škola nosi njegovo ime. Također, jedna izdavačka kuća u Beogradu nosi naziv „Filip Višnjić". Nijedna škola niti bilo koja obrazovna i kulturna ustanova u Bosni i

15 Opširnije u: O. Novljanin, Hadžinesimović, *Odbrana Bosne 1736-1739*, Islamska pedagoška akademija, Zenica, 1994.

16 M. Huković, A. Kasumović, I. Smajlović, *Mehmed Hevai Uskufi,* Univerzal, Tuzla, 1990, str.68.

Hercegovini i Sandžaku ne nosi naziv po Avdi Međedoviću. A ko je bio Avdo Međedović? On je jedan od najvećih, ne samo bošnjačkih već svjetskih epskih stvaralaca svih vremena. Autor je čuvenog epa „Ženidba Smailagić Meha" koji ima 12.311 stihova i po dužini je kao Ilijada i Odiseja. Zbog toga je i prozvan „balkanski Homer". Avdo Međedović je napisao djelo umjetničke vrijednosti. O Avdi Međedoviću se veoma dobro zna na univerzitetu Harvard, ali ne i u Bosni i Hercegovini. Istražujući stvaralaštvo Avde Međedovića, Milam Perry i Albert Bates Lord, profesori s Univerziteta Harvard, zabilježili su oko 100.000 stihova „bošnjačkog Homera".

Primjer četvrti. Mnogo se zna i o Gavrilu Principu, pripadniku terorističke organizacije „Mlada Bosna", koji je u Sarajevu 1914. godine ubio austrijskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju. Na desetine lekcija napisano je o Gavrilu Principu kao heroju, kojeg herojem smatra nacionalistička ideologija srpskog velikodržavlja i ideologija lijevog mesijanizma. Međutim, iz pozicije pravde, pravičnosti i prava, Gavrilo Princip je terorista. Autentično ime jednog sarajevskog mosta, „Latinska ćuprija", preimenovano je u "Principov most". Godinama su organizirane ekskurzije učenika Principovom mostu, pored kojeg su u trotoaru uklesane stope Gavrila Principa koji je ubio Franca Ferdidnada, njegovu suprugu Sofiju i njihovo nerođeno dijete. Dok su Bošnjaci učili o Gavrilu Principu, ništa nisu znali niti su smjeli znati o Muhamedu Hadžijamakoviću, bosanskom patrioti, legalnom vojniku, borcu bosanske vojske koja se borila protiv austrougarskih snaga koje su imale zadatak da okupiraju Bosnu i Hercegovinu 1878. godine. Hadžijamaković je s nekolicinom bosanskih patriota, nakon austrougarske okupacije Sarajeva i nakon njegove predaje okupacionim vlastima, osuđen na smrt vješanjem na prijekom vojnom sudu, prvoj instituciji austrougarske vlasti nakon okupacije Bosne i Hercegovine. Hadžijamaković je svoje herojstvo pokazao i prilikom vješanja. Na upit o posljednjoj želji, Hadžijamaković je poželio da mu skinu lisice s ruku da uzme abdest prije vješanja. Nakon što su mu skinuli lisice s ruku, oteo je pušku s bajonetom od jednog vojnika iz streljačkog stroja i počeo bosti austrougarske vojnike. Čitava četa bajonetama je izbola Hadžijamakovića. Nakon što je iskrvario i pao, polumrtvog su ga objesili. Uporedimo djela i herojstva Principa i Hadžijamakovića. I danas ideolozi revolucionarnih pokreta veličaju Gavrila Principa. A, pamte li Bošnjaci Muhameda Hadžijamakovića? Nije poznato mjesto

njegova mezara, niti jedna ustanova nosi njegovo ime. Njegovo ime nije zastupljeno u udžbenicima historije.

Primjer peti. Prije rata protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine, osnovna škola u Srebrenici nosila je ime Mihajla Bjelakovića, partizana rođenog u Vidrićima kod Sokoca, poginulog u Srebrenici 1944. godine. Gimnazija u Srebrenici nosila je ime Midhata Haćama, partizana rodom iz okoline Vareša. Nijedan od njih nije bio iz Srebrenice. U kolektivnom sjećanju Bošnjaka doskora nije zabilježeno ime dvojice srebreničkih dobrotvora koji su 1942. godine spasili od ustaškog pokolja 3.500 srebreničkh Srba, koje su ustaše bile zatvorile u logor. Radi se o Ali(ji)-efendiji (Jusufa) Klančeviću (1888–1952) i njegovom sinu Nazifu Klančeviću (1910 -1975). O njima se nije pisalo kao antifašistima, najvjerovatnije zbog toga što je Alija-ef. Klančević bio imam (hodža). Njegovo djelo je cijenjeno po Andrićevoj „logici" kao djelo koje ne može „biti predmet našeg rada"... jer pripada „sferi druge kulture." Za ideologiju lijevog mesijanizma, efendije su reakcionari i ne zaslužuju ličnu afirmaciju i kada čine mnogo veća dobra od drugih. Na sličan način tretiran je i tuzlanski muftija Šefket-ef. Kurt, koji je 1942. godine na Badnje veče spriječio pokolj tuzlanskih Srba i paljenje Srpske pravoslavne crkve u Tuzli. Sasvim je drugi fenomen, na koji su način komšije Srbi uzvratili na ova djela, posebno u Srebrenici.

Primjer šesti. U dobročinstvu, humanitarnom radu, požrtvovanosti, Bošnjakinje ne zaostaju za Bošnjacima. One, kao i Bošnjaci, nisu simbolički predstavljene u bosanskohercegovačkom javnom prostoru. Imali smo prilike učiti u nižim razredima osnovne škole o partizanki Mariji Bursać i mnogim drugim. Međutim, skoro je bilo zabranjeno i zaboravljeno ime Ifaket-hanume Tuzlić-Kulović (1908-1942), kćerke Bakir-bega Tuzlića. Da bi nahranila muhadžire iz istočne Bosne, Ifaket–hanuma je, i pored upozorenja da ne ide, otišla po hranu u Bosansku Dubicu. Hrabro je stala pred ustaše koje su je uhapsili i odveli u Jasenovac. Mučena je u logoru najstrašnijim mukama i na kraju umrla u mukama, polivena i spržena vrelim uljem. Begovska djeca nisu bila poželjna u javnom prostoru kao dobročinitelji, jer su razumijevana kao „ostaci truhlog feudalizma", pripadajući „sferi druge kulture".

Primjer sedmi. Ovaj primjer govori o odnosu Bošnjaka prema njihovoj religijskoj tradiciji i plemstvu. Širom Evrope, i danas, sasvim je prihvatljivo da se mladi supružnici vjenčavaju u crkvama i da

ih vjenčavaju crkveni velikodostojnici. Posebno se u javnosti ističu vjenčanja evropskih prinčeva i princeza. Ceremonije vjenčanja se televizijski prate i prenose. Vjenčanja u džamiji, šerijatska vjenčanja, za mnoge bošnjačke mlade bračne parove su tabu tema, nešto zaostalo, staromodno.

Kada je u pitanju bosansko plemstvo, ono je potpuno zaboravljeno. Šta Bošnjaci znaju o svojoj princezi Katarini (Emini) i princu Ishak-begu, rođenoj djeci bosanskog kralja Tomaša i bosanske kraljice Katarine? O Tomašu i Katarini znamo sve, ali o njihovoj djeci ništa. Je li to zbog toga što su kralj i kraljica bili katolici, a njihova djeca muslimani i pripadaju „sferi druge kulture"? Bosna ne bi smjela da zaboravi svoje plemstvo, isto kao što Evropa ne zaboravlja svoje. Bosna je evropska zemlja i baštini evropske vrijednosti, bez izuzetka.

Primjer osmi. U Mostaru se neko prisjetio da postavi bistu karatiste Brus Lija. Nije neki problem ako se grupi ljudi Mostaraca sviđa da u gradu imaju bistu Brus Lija. Ali kakve kulturne, duhovne, sportske i druge veze ima Brus Li s Mostarom? Problem je zašto u Mostaru, pa i u cijeloj južnoj bosanskoj pokrajini Hercegovini, nema mjesta za Fevzi Mostarca (1670-1747), koji je napisao najpoznatije djelo bošnjačke i bosanske književnosti na perzijskom jeziku *Bulbulistan*. Zašto nema mjesta za Ali Fehmi Džabića (1853-1918), vođu pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju Bosne i Hercegovine, za Mustafu Mujagu Komadinu (1839-1925), gradonačelnika Mostara, humanistu i graditelja džamije i drugih objekata, čija je ljepota opjevana u sevdalinci "Dvore gradi Komadina Mujo", Husejna-Husagu Čišića (1878-1941), antifašistu kome su ustaše ubile dva sina? Nije li spomenik Brus Liju podignut da se ne bi u historijskom pamćenju "okamenio" u Mostaru ili Stocu Mehmedalija Mak Dizdar ili da se ne bi neko sjetio bosanskog plemića Ahmed-paše Hercegovića,[17] sina Stjepana Vukčića Kosače i brata kraljice Katarine. Svi nabrojani,

17 Ahmed-paša Hercegović (1458-1518) bosansko-osmanski je plemić koji je pet puta obnašao funkciju velikog vezira u Osmanskom Carstvu. Danas u Turskoj na području općine Altinova ima mjesto koje nosi ime Hersek, a dobilo ga je upravo po Ahmed-paši. U mjestu se nalazi džamija i turbe Ahmed-paše Hercegovića. U Bosni i Hercegovini nema ništa što bi čuvalo uspomenu na ovog velikog Bošnjaka koji je značajno uticao na društveno-politička kretanja, ne samo u Bosni i Hercegovini već i na Balkanu, Srednjoj Evropi, Maloj Aziji i Bliskom Istoku u drugoj polovini petnaestog i početkom šesnaestog stoljeća.

osim Brus Lija, rođeni su Hercegovci, životno vezani za Mostar i Hercegovinu, ali je bista podignuta Brus Liju, a ne njima.

Primjer deveti. O bošnjačkom samostidu najbolje govori njihov odnos prema nadijevanju imena svojoj djeci. Otuda su danas kod Bošnjaka prisutna imena, umjesto Ali(ja) - Aljoša, umjesto Salih - Sandokan, umjesto Hasan i Harun - Hamir, i njima slična samostidna bježanja od imena predaka. Zašto je danas udaljavanje, „bježanje" od imena svojih predaka, svoje tradicije, svog tradicionalnog identiteta prisutno samo kod Bošnjaka, ali ne i kod njihovih susjeda i na istoku i zapadu, sjeveru i jugu? Šta je, ako nije bošnjački samostid, u bošnjačka lična imena uvelo Elviru i Elvira, tipična španska katolička imena, a uklonilo imena Fatima i Hamed? Odakle potiču imena Rusmira i Rusmir, Jusmira i Jusmir, Hamir i Hamira i sl., kada ih uopće nije bilo u bošnjačkoj tradiciji do prije 50 godina?

Primjer deseti. Na nivou simboličke sadržajnosti izražene u nazivima ulica i škola, te drugih javnih ustanova i objekata, i danas se kod Bošnjaka osjeća dominirajući uticaj ideologije lijevog mesijanizma, u dominantno bošnjačkim sredinama s dominantnim uticajem „ljevičarske" utopističke ideologije, dok u sredinama s dominantnom vladavinom srpskih i hrvatskih ljevičara to nije slučaj. Naprotiv, u dominantno hrvatskim i srpskim sredinama, bili na vlasti „ljevičari" ili „desničari", na nivou simboličke društvene sadržajnosti afirmira se hrvatska, odnosno srpska nacija. Našu tvrdnju pokazat ćemo na primjerima naziva ulica u gradovima Banja Luka i Tuzla. Podsjetimo da se u oba grada na vlasti više godina nalaze socijaldemokrati. U gradu Banjoj Luci, od ukupno 511 ulica nijedna ne nosi naziv nekog od bošnjačkih književnih, političkih, kulturnih ili pak historijskih ličnosti. Izuzetak su nazivi triju ulica koje nose imena Meše Selimovića, Muhameda Mehmedbašića i Skendera Kulenovića. Istini za volju, ova tri književnika nose bošnjačka imena, ali su se u nacionalnom pogledu izjašnjavali kao Srbi. Muhamed Mehmedbašić bio je član prosrpske terorističke organizacije ''Mlada Bosna'' i zajedno s teroristom Gavrilom Principom 1914. godine učestvovao u atentatu na austrougarskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda i njegovu trudnu suprugu Sofiju. U nazivima ulica u Banjoj Luci nema mjesta za Bošnjake antifašiste iz Drugog svjetskog rata, kao što su, npr., Osman Karabegović, Banjalučanin koji je živio i umro u Banjoj Luci, Munib Maglajlić... Zato ima mjesta za srbijanske epske junake, kao što je Jug Bogdan, za srbijanske careve i vladare: Cara Lazara, Danila Petrovića, despota Stevana Lazarevića..., za ideologe

srpskog velikodržavlja kao što je Ilija Garašanin. Ima mjesta i za Rusa Kutuzova, Romanove i druge, ali nema za Ferhat-pašu, utemeljitelja grada Banja Luke, nema mjesta za ZAVNOBiH i AVNOJ i druga antifašistička obilježja iz Drugog svjetskog rata.

U Tuzli je sasvim drugačija situacija. Bošnjački ljevičari, na štetu afirmacije Bošnjaka, u nazivima ulica afirmiraju ličnosti srpske nacionalnosti iz partizanskog pokreta, među kojima su mnogi prethodno bili četnici.[18] U Tuzli, pored ulice Srpska varoš, još 20 ulica nosi naziv ličnosti srpske nacionalnosti. Navedimo samo ulice Nikole Tesle, Petra Kočića, Alekse Šantića, Save Kovačevića (nijedan od njih nema ama baš nikakve veze sa gradom Tuzlom), Veljka Lukića,

18 Raspravljajući o ideološkim stajalištima komunista po pitanju nacionalnog pitanja i položaja Bosne i Hercegovine, Avdo Humo piše: „Komunistička partija Jugoslavije nije imala na marksističkoj osnovi definisan politički stav o problemu položaja Bosne i Hercegovine u svjetlu nacionalnog pitanja u zemlji. **Uglavnom su se ti stavovi kretali na repu velikosrpskog gledanja na Bosnu i Hercegovinu** (istakao, A. Đ.)." (Avdo Humo, *Radnički pokret i zahtjev za autonomijom Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata*, Pogled, Sarajevo, god. LXII; br. 1/ 1972, str. 21) Da je ideologija lijevog mesijanizma u razumijevanju i interpretacijama bošnjaštva u stvari ateizirani oblik velikoržavnih ideologija, prije svega srpske, možda najbolje svjedoči stav Milovana Đilasa koji kaže: „ Mi smo polazili od činjenice da religija ne može biti odrednica nacije i nacionalne svijesti. Zaista, u svetu ne znam da li je uopšte moguće naći da je negde religija odrednica nacije i nacionalne svesti. **Nas je u razumevanju činjenice da su Muslimani posebnost, ne samo religiozna, omela naša ideologija. Prvo ateizam**. (istakao A.Đ.) Naš ateizam koji nije mogao priznati da bi religija mogla biti neka forma kroz koju neko stvara naciju. Nama je ateizam takođe otežao da shvatimo da religija može igrati važnu ulogu, u konkretnom, muslimanskom slučaju, u formiranju nacionalne svesti i posebnosti muslimana, iako su u Bosni Srbi i Hrvati u stvari kroz religiju počeli da formiraju svoju nacionalnu svest i početke nacionalnih pokreta." (Navedeno prema: I. Šabotić, *Nacionalno pitanje Bošnjaka-Muslimana u projekcijama komunističke partije,* Zbornik radova, Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju, Knjiga 2, Institut za istoriju Sarajevo, 2011, str.132) „Ni srpski komunisti u toku II svjetskog rata neće biti lišeni recepcije tradicije srpskog nacionalnog mesijanstva, uobražavajući da srpski partizani vode i predvode historijsku borbu za oslobođenje južnoslovenskih naroda, i da se u tome izražava njihova historijska misija.." (E. Zgodić, *Ideologija nacionalnog mesijanstva,* str. 12.)

Žarka Vukovića, Pavla Goranina, Stjepana Živkovića, Miloša Popovića, Đure Đakovića i dr. Da ne bi bilo zabune, nismo protiv izgona simbola hrvatske, srpske i drugih nacionalnosti iz većinski bošnjačkih sredina, ali nije normalno prenaglašavati ih na štetu afirmacije Bošnjaka, a da je to tako kod bošnjačkih ljevičara pokazat ćemo u sljedećim rečenicama. U simboličkoj sadržajnosti tuzlanskih ulica, zbog ideologije lijevog mesijanizma, nema mjesta za afirmaciju najznačajnijih bošnjačkih autoriteta kao što su: Husein-kapetan Gradašćević, Ali-paša Fidahić, Bakir-beg Tuzlić, Mehmed-beg Tuzlić, jedan od vođa autonomnog pokreta Bošnjaka tridesetih godina devetnaestog stoljeća. Nema mjesta ni za Safvet-bega Bašagića, Musu Ćazima Ćatića, Muniba Maglajlića, najeminentnije književne stvaraoce kod Bošnjaka. Nema mjesta ni za velikog bosanskog alima, Tuzlaka Teufika Azapagića[19] i mnoge druge znamenite Bošnjake. Ista je situacija i s nazivima osnovnih i srednjih škola. Sasvim je drugačija situacija kada je u pitanju afirmacija ličnosti iz srpskog i hrvatskog nacionalnog korpusa u Bosni i Hercegovini. Evo primjera. U Prijedoru gimnazija nosi naziv „Sveti Sava“, a muzička škola „Savo Balaban“. U Bosanskom Novom, koji je danas preimenovan u Novi Grad, gimnazija nosi naziv „Petar Kočić“, a srednja škola ''Đuro Radmanović''. Elektrotehnička škola u Banjoj Luci nosi naziv ''Nikola Tesla'', isti naziv nosi i srednjoškilski centar u Kotor-Varoši, te srednja škola u Bosanskom Brodu, koga svi Srbi, i ljevičari i desničari, danas zovu samo Brod. Nikola Tesla je naziv i mješovite škole u Teslići, a druga srednja škola u Teslići nosi naziv ''Jovan Dučić'', isti naziv nosi i gimnazija u Doboju. U Modriči, srednjoškolski centar nosi naziv ''Jovan Cvijić'', u Bijeljini gimnazija ''Filip Višnjić'' i tako je u skoro svakom mjestu gdje Srbi čine većinu. Ista je situacija i u mjestima gdje Hrvati čine demografsku većinu. Tako, npr., u gradu Mostaru, od dvije gimnazije jedna nosi naziv JU Druga gimnazija, a druga gimnazija imenovana je ''Fra Grga Martić''. U Mostaru i druge srednje škole koje nose nazive po imenima značajnih ličnosti imenovane su imenima hrvatskih ličnosti. Nijedna škola ne nosi ime nekog znamenitog Bošnjaka, osim Karađoz-begove medrese. Tako, npr., srednja ekonomska škola nosi ime ''Jozo Martinović'', srednja građevinska škola ''Juraj Dalmatinac'', srednja škola ''Faust Vrančić'', srednja škola likovnih umjetnosti ''Gabrijel Jurkić''.

19 Imamo informaciju da se ni danas ne zna tačna lokacija mezara Teufika Azapagića.

Naveli smo ovih deset primera, a mogli smo i deset puta više, kako bismo ukazali na bošnjački kolektivni zaborav, na slabo kolektivno sjećanje, koje je uzrokovalo pojavu nekoliko društveno-psihičkih karakteristika kod Bošnjaka na nivou kolektivnog aktivizma, među kojima se posebno ističu samostid i nedovoljno samopoštovanje. Ako zaboravimo ovakve i mnoge slične primjere koji se odnose na bošnjačku historiju, bošnjačko sjećanje, bošnjački identitet, nije daleko dan kada ćemo zaboraviti i genocide nad Bošnjacima, pa i ovaj posljednji koji se dogodio u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine. Riječi Alije Izetbegovića, izrečane 2. oktobra 2002. godine, i danas djeluju vrlo aktuelno i opominjujuće. Izetbegović je tada poručio Bošnjacima: „Čuvajte i očuvajte svoju naciju i ime Bošnjak, vjeru i tradiciju. Gubitak identiteta plaća se ropstvom i poniženjem." Bošnjčki samostid moramo liječiti povratkom samopoštovanja, preko spoznaje vlastitog historijskog, društvenog, političkog, kulturnog, i duhovnog identiteta. „Jedan narod može izgubiti moć i gospodstvo, slava njegova oružja može isplaviti, bajrak pod kojim je vojevao može postati plijenom neprijatelja, njegova prava i pravice mogu se pretvoriti u mrtva slova – kratko rečeno: jedan narod može doživiti pravi politički, socijalni i ekonomski fijasko u svojoj postojbini. Sve je to privremeno, sve može biti od danas do sutra. Ali ipak imade nešto što nije prolazno, što ne može ni puki slučaj ni najljući neprijatelj uništiti, a to su umotvorine, koje mi zovemo literaturom. U tome carstvu ni sila, ni slučaj, ni zub vremena ne može pomračiti umne stečevine naroda, koji je privrijedio kad je pobijedio varvarstvo i neznanje. Taj trijumf ostaje navijek, jer je on amanet budućim naraštajima i vremenima."[20]

Na kraju krajeva, sjećanje na sebe, svoju kulturu, vjeru, domovinu, religiju, običaje, na svoj toprak, njeguju i čuvaju svi narodi svijeta, pa zašto to ne bi radili i Bošnjaci? Nije to nikakav arhaizam, izuzetak niti hir, već pravilo življenja. Život čovjeka kao društvenog bića nemoguć je izvan društvene grupe kojoj pripada, a Bošnjaci su ne samo biološki već i kulturno i duhovno vezani, sedimentirani s Bosnom kao državom, kao kulturom, kao civilizacijom izvan koje je njihova egzistencija nemoguća. Zbog svega navedenog, „bosanski da vam govorim, bratani", Bosnu valja čuvati, u sjećanju, kulturi,

20 S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1986, str. 20.

politici, ekonomiji, vojnoj industriji, u pjesmi, posebno sevdalinci. Šehitluci širom Bosne i Hercegovine opominju nas i obavezuju.

Zaključak

Društveno-historijska, politička egzistencija bošnjačke nacije od momenta nastanka i razvoja nacionalnih pokreta na Balkanu, koju označavamo „uslovima historijske nužde", uzrokovala je nastanak nekoliko značajnih karakteristika nacionalne svijesti Bošnjaka. Jedna od tih karakteristika je samostid, samosram, koji se izražava u skoro svim sferama nacionalne svijesti, a prije svega u simboličkoj sadržajnosti, gdje je izraženo prihvatanje i glorificiranje tuđeg, a omalovažavanje vlastitog. Ta karakteristika se najjasnije izražava u simboličkoj sadržajnosti imenovanja institucija kao što su, npr., škole, ulice i sl. Posebno se to odnosi na samostidni „bijeg" od imena i značenja koja podsjećaju na islamsko-orijentalnu identifikaciju bošnjačke nacije, iako je jedna od bitnih identitetskih karakteristika Bošnjaka, pored zemlje i države Bosne, bosanskog jezika i ostalih bosanskih atributa, i islamsko-orijentalna duhovnost i na njoj izgrađena cjelokupna bošnjačka kultura. Uzroci samostida kod Bošnjaka nastali su pod uticajem straha i ostalih uslova viševjekovnog življenja u uslovima „historijske nužde" i neslobode, od represivnog karaktera nacionalističkih ideologija, srpske i hrvatske, i ideologije lijevog mesijanizma kod Bošnjaka. Ove ideologije posebno su došle do izražaja u omalovažavanju i svojatanju bošnjačkih kulturnih i političkih autoriteta. Npr., u kolektivnom pamćenju Bošnjaka afirmira se ličnost teroriste Gavrila Principa, a kriptoizira, zatomljuje, ličnost patriote i borca Muhameda Hadžijamakovića. U dijelu bošnjačkog kolektivnog pamćenja nekritički se afirmira ličnost Vojislava Kecmanovića-Đede, dobrovoljca srpskih imperijalnih ratova i predsjednika ZAVNOBiH-a, a prešućuje afirmacija dobrovoljaca otporu agresiji JNA na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine, kao što je Nusret Šehović-Dedo, „zlatni ljiljan", i drugi. Ista je situacija s nekritičkom glorifikacijom mita o Titu,[21] vođe južnoslavenskih komunista, u odnosu

21 Neol Malcolm je jedan od rijetkih historičara koji kritički problematizira formitani „mit Tito" i, između ostalog, tvrdi: „Proučavajući Titovu karijeru kao političara koji je nastupao s pozicija moći, došao sam do zaključka da njegovu ulogu u ratu ne treba prikazivati u onom herojskom svjetlu kako je bilo uobičajeno u jugoslovenskoj historiografiji. (...) Ja držim da je Tito od samog početka

na prešućivanje doprinosa Alije Izetbegovića, prvog predsjednika Predsjedništva međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine, istinskog političkog i vojnog vođe otpora svim oblicima agresije na Bosnu i Hercegovinu u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine. Za prevladavanje samostida ili pak samomržnje, vraćanje i jačanje samopoštovanja, neophodno je naučno razobličavanje „predrasudne historiografije", utemeljene na velikohrvatskim i velikosrpskim mitologijama te rigidnim komunističkim zabludama ideologije lijevog mesijanizma.

Literatura

Andrić, Ivo, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, Kocka, Banja Luka, 1995.

Avdić, Ćamil, *Bosna u historijskoj perspektivi,* Beč, 1973.

Bašagić, Safvet, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1986.

Bougarel, Xavier, *Od „Muslimana" do „Bošnjaka": pitanje nacionalnog imana bosanskih Muslimana*, Zbornik radova, *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2009.

Čišić, Husein, *Bosanskohercegovački Muslimani i bosanska autonomija*, Preporod, Mostar, 1991.

Duraković, Nijaz, *Prokletstvo Muslimana*, Oslobođenje, Sarajevo, 1993.

Đozić, Adib, *Bošnjačka nacija,* BKC, Sarajevo, 2003.

Đozić, Adib, *Bošnjački nacionalni identitet u spisateljskom opusu Ćamila Avdića*, Zbornik radova, Filozofski fakultet, Tuzla, broj 9, 2008.

Đozić, Adib, *Ideologija lijevog mesijanizma i kolektivno društvenohistorijsko pamćenje kod Bošnjaka*, Zbornik radova *Bosna i Hercegovina i bošnjaštvo, historija, stvarnost, perspektive*, Filozofski fakultet univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2014.

ratovanja u Jugoslaviji bio više zaokupljen borbom za vlast s potencijalnim političkim suparnicima u Jugoslaviji, i da mu je ta borba bila važnija od ratovanja s okupatorom." (N. Malcolm, *Povijest Bosne*, Erasmus Gilda, Zagreb, Novi Liber, Zagreb, DANI, Sarajevo, Zagreb-Sarajevo, 1995, str. 11)

Grandits,Hannes, *Ambivalentnosti u socijalističkoj nacionalnoj politici Bosne i Hercegovine,* Zbornik radova *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2009.

Grupa autora, *Crna knjiga komunizma*, Kriminal, teror, represija, Bosanica, Sarajevo,1999.

Huković, Muhamed, *Na izvorištima bošnjačke baštine*, Sarajevo, 2002.

Huković, Muhamed, Kasumović, Ahmet, Smajlović, Ismet, *Mehmed Hevai Uskufi,* Univerzal, Tuzla, 1990.

Humo, Avdo, *Radnički pokret i zahtjev za autonomijom Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata*, Pogled, Sarajevo, god. LXII; br. 1/1972.

Filandra, Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo,1998.

Kamberović, Husnija, *Sedamnaesta i Dvadeseta sjednica CKSKBiH o nacionalnom pitanju,* Zbornik radova *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka,* Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2009.

Ljubović, Amir, Nametak, Fehim, *H. Kafija Pruščak, Izabrani spisi*, V. Masleša, Sarajevo, 1983.

Mahmutčehajić, Rusmir, *Andrićevstvo, protiv etike sjećanja,* CLIO, Beograd, 2015.

Purivatra, Atif, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Svjetlost, Sarajevo, 1970.

Renan, Ernest, *Šta je nacija*, Kulturni radnik, br. 6/1981, Prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1981.

Suljević, Kasim, *Nacionalnost Muslimana*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1981.

Šabotić, Izet, *Nacionalno pitanje Bošnjaka-Muslimana u projekcijama komunističke partije,* Zbornik radova *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, knjiga 2, Institut za istoriju Sarajevo, 2011.

Ratkušić, Enes, *Tito se dva puta sjetio Bošnjaka*, Walter, broj 127, 1. februar 2005.

Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva,*VKBI, Sarajevo, 1999.